

2. peatükk Looduslikud olud praeguse Tallinna alal

Marika Mägi, Krista Karro

Üks või kaks mäge

Tallinna lõunaosa paikneb mööda põhjarannikut kulgeval Põhja-Eesti klindil, samas kui selle põhjaosa laiub klindieelsel madalikul. Kõnealust madalikku iseloomustavad omakorda mitmed kõrgendikud ning madalamad kohad – Harku madalik, Kakumäe ja Veskimäe kõrgendikud, Mustjõe madalik ning Kopli kõrgendik.¹ Keskaegne, kindlustistega ümbritsetud Tallinna linn kujunes kõrgemale platoole; sellest lääne poole jäi Toompea klindisaar.

Ümbritsevast maastikust kuni 24 m kõrgem Toompea² on tänapäevalgi väga silmatorkav loodusobjekt, mis pidi veelgi enam domineerima maastikul enne hoonestuse tekkimist selle kõrvale ja peale (*joonis 2.1*). Ida-, põhja- ja läänesuunast oli see järskude, kohati peaaegu püstloodsete paekiviseintega eraldiseisev klindisaar dominantne maamärk nii merelt kui ka maa poolt tulijaile, looduslikus mõttes ainulaadne objekt kogu Läänemere idakaldal. Lõuna suunas oli Toompea kitsa maakaela kaudu seotud teise, eelmisest veidi madalama mäega, mida – õigemini küll seda, mis sellest tänapäeval alles on –, nimetatakse Tõnismäeks.³

---

¹ Künnapuu 1975.

² Toompea absoluutkõrgus ulatub kuni 47 m üle merepinna, millest keskmiselt 4–5 m on antropogeense tekkega kihid (Künnapuu & Raukas 1976; Zobel 2001, 24–25).

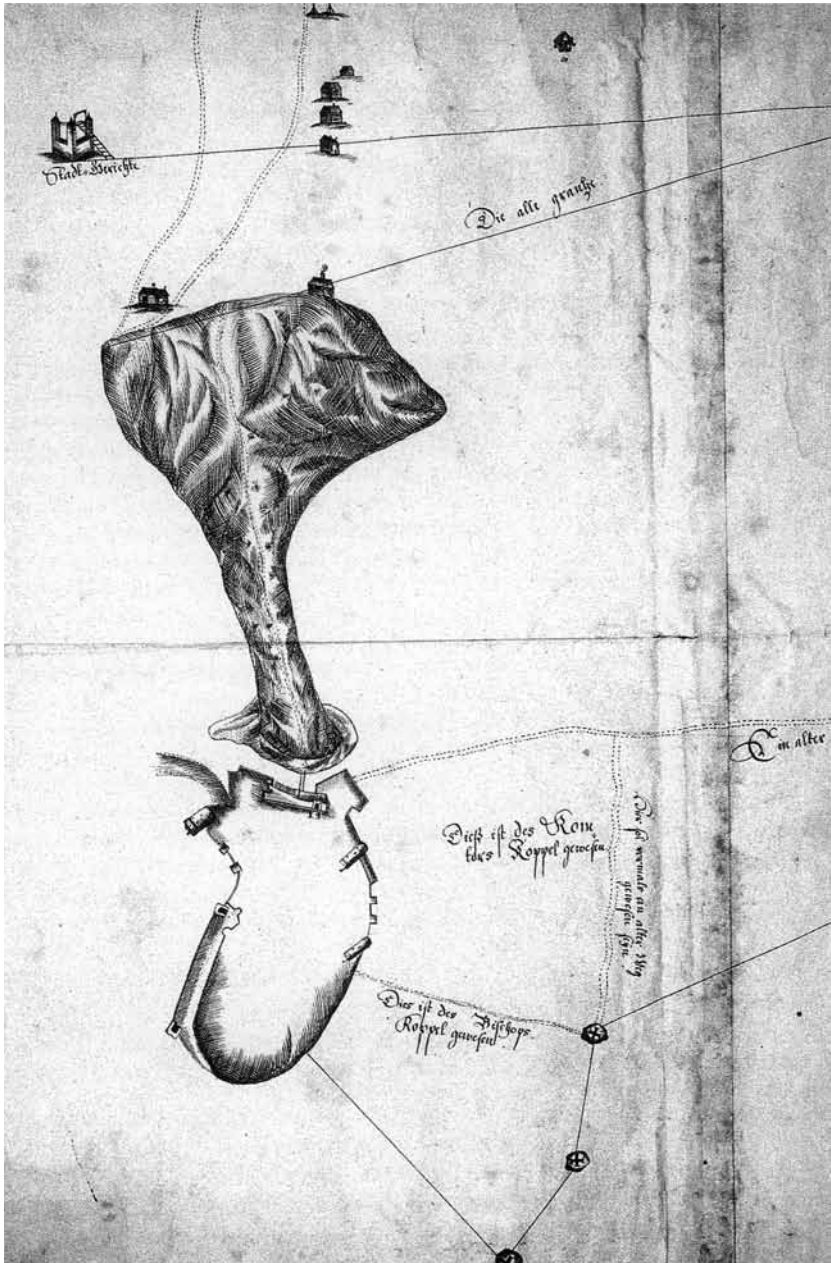
³ Tõnismäe praegune maksimaalne kõrgus on 36 m üle merepinna.

Joonis 2.1. Selline nägi Toompea välja 1867. aastal, kujutatud W. S. Stavenhageni poolt. (Der Dom zu Reval. Album Ehstlaendischer Ansichten, Mitau).
Allikas: http://et.wikipedia.org/wiki/Toompea_allasum#mediaviewer/Pilt:Der_Dom_zu_Reval.jpg, 19.08.2014.

Tõnismägi koosnes, erinevalt Toompeast, peamiselt moreenist. Selle nõlvad olid märgatavalt laugjamad ning mägi tervikuna meenutas tõenäoliselt mõnda suuremat eestlaste muinaslinna, näiteks Tartu Toomemäge. Looduslikus mõttes oli Toompea ligipääsetav eelkõige üle Tõnismäe, mööda kaht mäge ühendavat pikka kitsast mäekaela (joonis 2.2) – Toompea ülejäänud nõlvad kujutasid endist järske paeseinu. Pika jala ligipääs, mis pealegi oma algsel kujul oli eriti talvel või vihmasaju korral raskesti läbitav, rajati tõenäoliselt alles koos all-linnaga. Toompea ja Tõnismäe algne ühenduskoht pole säilinud mujal kui 17. sajandi lõpust pärinevatel muldkindlustuste eelsetel plaanidel ja mõnedel joonistel, ilmselgelt oli see aga suhteliselt lihtsalt läbitav. Tõnismäe laugjamad nõlvad tingisid omakorda kergema ligipääsu sellele mäele.

Tõnismägi on oma nime saanud sellel keskajal paiknenud Püha Antoniuse kabeli järgi, mistõttu sageli on arvatud, et mägi võis juba muinasajal olla eestlaste pühakohaks. Nii Tõnismäe arheoloogilist uurimist kui ka selle

Joonis 2.2. Varasem teadaolev kaart, millel on kujutatud nii Toompea kui Tõnismägi kogu ulatuses ja enne bastionide rajamist. Kaardile on kantud ka Komtuurkoppel ja Piiskopikoppel. Lõunasuund on üleval. Joonistatud umbes 1640. aastatel. SE/KrA/SFP. Östersjöprovinserna. Reval. 14. Allikas: Ehrensverd 2001, joonis 17.

kunagise kaju rekonstrueerimist takistab asjaolu, et 17. sajandi lõpu Tallinna kindlustustamise plaan nägi algsel kujul ette kogu Tõnismäe äravedamise muldkindlustuste ehitamiseks.⁴ Kuigi sellest plaanist suudeti 17. sajandi lõpukümnenditel teostada hinnanguliselt vaid 1/5, pidi see mäe kunagist üldilmet siiski muutma, lisaks eemaldati ilmselgelt just pealmised kihid, mis teoreetiliselt võisid sisaldada arheoloogilisi jäänuseid mäel toimunud endisaegsest tegevusest. Suurem osa äraveetud pinnasest maandus Tallinna lõunapoolsetes kõrgetes bastionides, osa leidis aga võib-olla kasutust Tõnismäe nõlvade laugjamaks muutmisel.

17. sajandist säilinud kaartidel, kus küll konkreetsete kõrgusandmed puuduvad, on Tõnismäe kujutatud selgemapiirilistemat ja ilmselt seega ka järsemate nõlvadega kui tänapäeva teede ja hoonestuse all aimata võib.⁵ Suhteliselt järskude nõlvadega Tõnismägi on osaliselt näha ka mitmetel varasematel Tallinna linna kujutatavatel joonistel või gravüüridel, mis kujutavad aega enne 17. sajandi lõpuosa äravedamistoid või üldse bastionide ehitamist (vt peatükk 8). Inimeste teadvuses Tõnismägi siiski enam päris mäena ei eksisteeri, kuigi ta kunagi seda kindlasti oli.

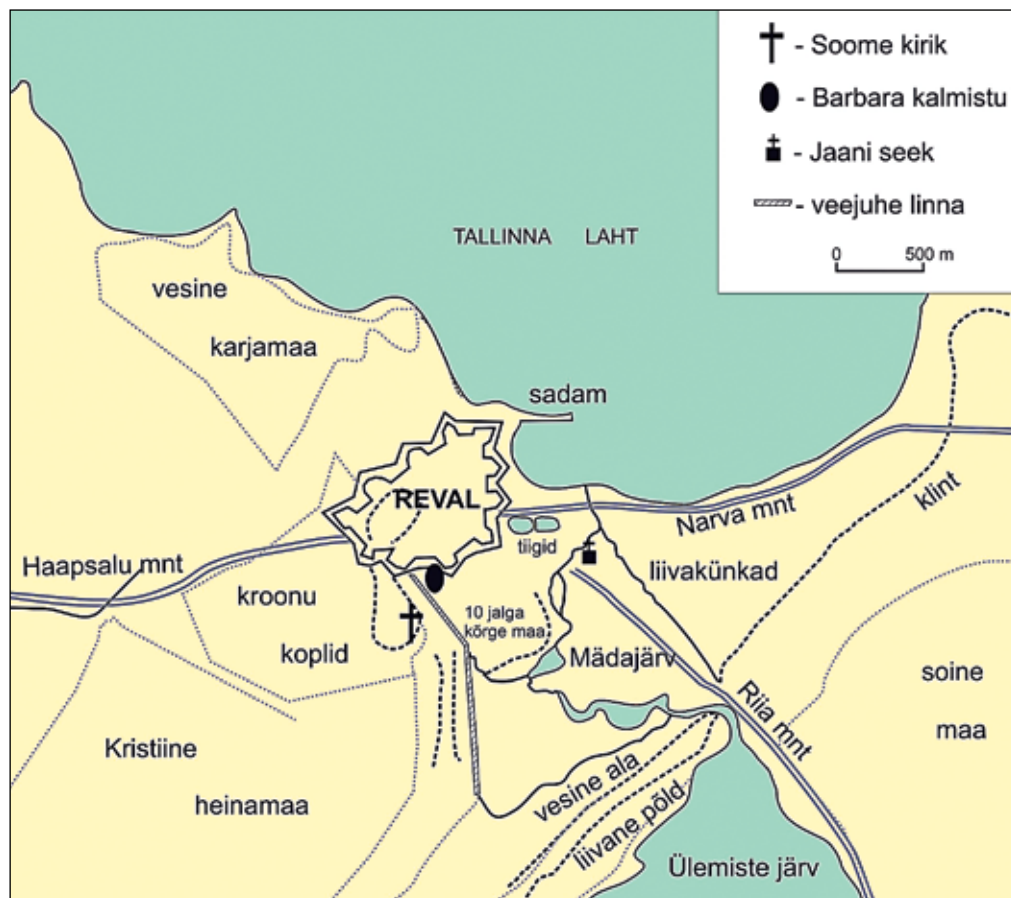
Keskaegse Tallinna ümbruskond

Nagu juba mainitud, on Toompea näol tegemist klindisaarega, mis on ülejäänud paeplatoost eraldatud. Tallinna vanalinn paikneb madalikul, mida piiravad poolkaarekujuliselt klindiastring, Toompea klindisaar ning liivaluited (*joonis 2.3*). Mattunud astang jookseb umbes Pika täna kohalt ka läbi vanalinna ning paljandub taas vanalinnast loodes Kalamajas. Paene klint iseloomustab Lasnamäe; selle kõrgeim nukk ulatub peaaegu mereni praeguse Maarjamäe kohal. Ülemiste järve loodekaldal ja praegusel Mustamäel oli hiljemalt 17. sajandil tegu peamiselt liivaluidetega kaetud alaga, mille alt võib aga leida mattunud turbakihte. Selline pinnakatte läbilõige kujuneb veerežiimi pideva muutumise käigus, mida Ülemistes on ilmselt põhjustanud järve laienemine ja kahanemine, Mustamäel aga soo kuivamine, taimestiku hävitamine ning selle tõttu tuiskliivade pealetung.⁶ Ülemiste järve loodekalda turbaväljad kattusid liivaga alles 17. sajandi algul; 17. sajandi lõpu kaartidel on nimetatud liivaluidetest loode poole märgitud veel liigniiske ala vöönd, mille servast kulges oja või viadukt, mis varustas

⁴ Loit 2004. Samalaadne plaan oli rootslastel ka Riia vana linnusega, vt peatükk 4.

⁵ Nt Stockholmi Sõjaarhiiv Se/KrA/0406/28/040/010a, Se/KrA/0406/28/040/032, Se/KrA/0406/28/040/063.

⁶ Saarse & Vassiljev 2010, 213.

Joonis 2.3. Looduslikud olud Tallinna ümbruses 1686. aastal.

Kasutatud kaart: SE/KrA/0406/28/040/040.

veega Tallinna vallikraave (vt edaspidi). Nimetatud alast ja liivaluidetest sai alguse põhja-lõuna-suunaline, peaaegu kuni Tõnismäe kagualamini ulatunud kitsas kõrgem liivane vöönd, mille põhjapoolses otsas oli linna, lõunapoolses aga Toompea hukkamiskoht.⁷

Siinses kontekstis pakub Tallinna vanalinna vahetust lähedusest eelkõige huvi Toompea-Tõnismäe platoo, Ülemiste turbaväljade ja liivaluidete, Lasnamäe klindi ja mere vahele jääv ala. Siin voolas varem Ülemiste järvest Tallinna lahte Härjapea jõgi. Hilisema Kalevi staadioni läheduses laienes jõgi

⁷ Toompea ja all-linn kuulusid keskajal erineva jurisdiktsiooni alla; linna hukkamiskoha arheoloogilistest kaevamistest vt Lavi 1995.

Joonis 2.4. Endine Mädajärv, mis täideti 20. sajandi alul ja on praegu tuntud Tiigiveski pargina Ida-Tallinna Keskhaigla taga. Foto: autor.

väikeseks järvekeseks, keskajal nimetatud Mädajärveks (*Meddejerwe*),⁸ hiljem ka Tiigiveski tiigiks (*joonis 2.4*). Sellest ülesvoolu oli Härjapea jõgi tunduvalt laiem kui allavoolu. Mädajärvest ja Härjapea alamjooksust ida poole, ranna ja Lasnamäe klindi vahele jäid liivakünkad. Liivane pinnas ulatus ka jõest lääne ja loode suunas, kus Mädajärve loodekallas tõusis suhteliselt järsult umbes 3 m võrra,⁹ moodustas mõnesaja meetri laiuse platoo, ning laskus seejärel taas, nii et Tõnismäest vahetult itta moodustus mere suunas alanev org. Nimetatud oru loodepoolses vööndis on teadaolevalt olnud tegu turbajärvede ning üldse liigniiske alaga, millest osa kasutati hiljem ära vanalinna lõunapoolsete vallikraavide süsteemi rajamisel.¹⁰ Arheoloogilistel kaevamistel on tuvastatud, et maapind oli algselt liigniiske ka üsna suures osas vanalinna alal, näiteks hilisemal Raekoja platsil ja Sauna tänaval.¹¹ Ala liigniiskus tuleneb peamiselt Toompea saarlava lubjakivi lasuvusriketest, kust vesi madalamale alale voolab.¹²

⁸ Johansen & von zur Mühlen 1973, joonis 4.

⁹ Mäрге kaardil „*Hogt Landt af 10 foot*“, Se/KrA/0406/28/040/010a.

¹⁰ Arheoloogiliselt tuvastatud liigniiske ala või tiigid selles piirkonnas vt nt Lavi 1996; Nurk *et al* 2011.

¹¹ Näiteks Mäll & Russow 2003; Lavi 2004; Tiko 2014.

¹² Künnapuu 1970.

Joonis 2.5. Vaade Tallinna vanalinna Rannavärava-esisele alale kagust 1561. aastal. TLA 1465-1-4305.

Oru edelapoolses osas paiknes Karjaallikas, mille ümber hiljemalt keskajal oli samuti liigniiske ala, kus kasvasid kõrkjad.¹³ Praegusest Olümpia hotellist kagu suunas, kunagise Mädajärve kõrgemal põhjakaldal oli arheoloogiliste kaevamiste andmetel aga muinasaja lõpus tegu liivaluidetega, milles esinevad põlenguviirud viitasid seal kasvanud männimetsa põlemisele perioodil 1038–1233.¹⁴

Rannajoone asukohta mõjutab eelkõige glatsioisostaatiline maatõus, mis Tallinna piirkonnas on 2–2,5 mm aastas, kuid kohati maapind ka vajub, näiteks nüüdse Raua tänava kandis.¹⁵ On selge, et linnamüür ehitati 13. sajandil peaaegu mererannale (mõnisada aastat hilisemat situatsiooni vt *joonis 2.5*).¹⁶ Geoloogilised uuringud eri ajastute Tallinna rannajoone analüüsimiseks on osutanud, et Tallinna laht ulatus varem palju kaugemale

¹³ Lavi 2004. Nimetatud org on hästi jälgitav Oleariuse gravüüril 1651. aastast (Olearius, 114–115). Sama joonise algne variant vt *joonis 8.2*.

¹⁴ Lavi 2004.

¹⁵ Nõlvak 2005.

¹⁶ Vt nt Tamm 2003; Nõlvak 2005; Zobel 2001.